

קדושת הכותל המערבי

א. קדושת חומות ירושלים

1. שיטת רש"י
2. שיטת התוספות בנדרים
3. שיטת התוספות בקידושין
4. שיטת הרא"ש (בפירושו הראשון) ורע"ב בפירושו השני
5. דעת שטמ"ק בשם שיטה, והרא"ם
6. מעילה באבני חומת ירושלים לפי שיטות הראשונים הנ"ל
7. שיטת הרמב"ם והמאירי - אין מועלין בשיירי הלשכה
8. שיירי הלשכה שעברה שנתם
9. סיכום

ב. קדושת חומת הר הבית על פי הרמב"ם

1. האם חומת הר הבית נבנתה משיירי הלשכה?
2. חובת גזיזת אבני חומת הר הבית שנפגמו, ואיסור סיתות אבנים בהר הבית
3. דין מעילה בחומת הר הבית
4. האם חומת הר הבית טעונה הקדש או קדושה מאליה?
5. חומת הר הבית - האם באה מבדק הבית
- ג. הנאה מחומות ירושלים והר הבית
1. פוסקים הסוברים שאין מעילה בחומות הר הבית
2. מעילה באבנים מחוברות
3. פוסקים הסוברים שאין מעילה בחומות הר הבית
- ה. הישענות על אבני הכותל המערבי
- ו. קדושת הר הבית בכותל המערבי
1. עובי החומה כלפנים
2. קדושת אבני הכותל מדין עפר הר הבית
- ז. דין 'מורא מקדש' באבני הכותל המערבי
- קדושת בית הכנסת ברחבת הכותל
- ח. שיפוץ אבני הכותל
- ט. סיכום

א. קדושת חומות ירושלים

במסקנת הגמרא (קידושין נד ע"א) מבואר שלפי רבי מאיר אין מועלים בשיירי הלשכה, וטעמו - ששינינו במשנה (שקלים פ"ד מ"ב): "חומת העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באים משיירי לשכה". רבי מאיר סובר שמכיוון שלא ניתנה התורה למלאכי השרת ואי אפשר להימנע מהנאת החומה, לכן על דעת כן הוקדשו מלכתחילה ליהנות בהם. אבל לדעת ר'

יהודה מועלים בשיירי לשכה, כי רק הנאת החומה הותרה מהסברה הנ"ל, אבל לעניין שאר הנאות אסורות (רש"י שם). לפיכך מגיחה הגמרא את לשון הברייתא "אבני ירושלים שנשרו מועלים בהם, דברי רבי מאיר", וגורסת שצריך לומר: "דברי רבי יהודה".

בהמשך מקשה הגמרא מהמשנה בנדרים (פ"א מ"ג) שבה נאמר שלרבי יהודה המתפיס קדושה בחפץ ואומר '[הרי זה] ירושלים' אינו קדוש, והגמרא דחתה את האפשרות לומר שהטעם הוא כי לא אמר "כירושלים" בכ"ף בתחילת המילה, שהרי שנינו בברייתא: "ר' יהודה אומר כל האומר כירושלים - בכ"ף - לא אמר כלום, עד שידור בדבר הקרב בירושלים". ומתרתת הגמרא ש"תרי תנאי אליבא דרבי יהודה" - תנא דברייתא בסוגייתנו, שנקט שמועלין באבני ירושלים שנשרו, הוא סובר שאבני ירושלים הן הקדש, אך כל עוד החומה בנויה אין איסור ליהנות מצילה; בעוד שהתנא שנוקט שגם כשאמר "כירושלים" בכ"ף לא אמר כלום, הוא סובר שחומת ירושלים לא התקדשה כלל.¹

1. שיטת רש"י

אמנם הגמרא בנדרים (י ע"ב; על המשנה הנ"ל) מדייקת מלשון רבי יהודה שאמר "[הרי זה] ירושלים", שאילו היה אומר '[הרי זה] כירושלים' הרי שהנדר היה חל, ומכאן שירושלים נתקדשה. ומקשה מברייתא שבה אומר רבי יהודה שאף האומר "כירושלים" לא אמר כלום, הרי שירושלים לא נתקדשה, ומתרתת "תרי תנאי אליבא דרבי יהודה".

בפירוש המיוחס לרש"י שם, ביאר שהמחלוקת בין המשנה לברייתא היא האם חומת ירושלים היא הקדש: התנא של המשנה סבר שחומת ירושלים הקדש ולכן החיסרון הוא רק לשוני, והתנא של הברייתא סבר שגם אילו היה מפרש ואומר 'הרי זה כירושלים' לא אמר כלום, עד שיאמר 'הרי זה כדבר הקרב בירושלים' (=קרבן, ולא ירושלים עצמה או חומותיה). וכן עולה גם מדברי הריטב"א נדרים כאן.² (ולפ"ז הגמרא בקידושין שציטטה את המשנה בנדרים וביארה אותה על פי הברייתא, זה רק בהו"א לפני שהסקנו תרי תנאי אליבא דר"י).

2. שיטת התוספות בנדרים

אמנם התוספות, הר"ן, הרא"ש (בפירושו השני, וכן הרע"ב בפירושו הראשון) והנמוק"י (בנדרים שם), ביארו את שתי הסוגיות באופן אחר. לשיטתם, כולם מודים שלרבי יהודה יש קדושה בחומת העיר, אלא שהתנא של הברייתא סבר שלרבי יהודה גם אם פירש ואמר 'הרי זה כירושלים' לא אמר כלום, משום שדבריו מתפרשים על בתי העיר שהם חולין ולא על החומה שהיא הקדש. ואילו התנא של המשנה סבר שרק כאשר אמר "ירושלים" לא אמר

1. אמנם אפשר שאף לדעתו יש בה קדושה ואסור להתכוון לחללה במזיד, ורק הנאת שוגג הותרה (כפי שמשמע מרש"י קידושין ד"ה בכתנות), ומכיוון שהנאת שוגג הותרה המתפיס קדושה בחפץ ואומר הרי זה כירושלים לא חשוב הקדש כלל.
2. נדפס מסביב להלכות הרי"ף והרמב"ן, וגם לפני עצמו בהוצאת מוסד הרב קוק, וע"ש בהערת המהדיר הרב אברהם יפהן שציין לשיטות הראשונים בנושא.

כלום לרבי יהודה, משום שאין זה לשון הקדש, אבל אם פירש "כירושלים" הרי זה הקדש, כי חומת העיר באה מהקדש (תוס', תוס' רי"ד), או כי הוא כמפרש ואומר 'כקרבנות הקרבים בירושלים' (רא"ש, ר"ן, נמוק"י).

ונלע"ד שלפירוש זה יש לפרש את הסוגיא בקידושין "תרי תנאי ואליאב דר' יהודה" באופן דומה.

על כל פנים בין לשיטת רש"י ובין לשיטות הראשונים הנ"ל, גם לפי המשנה וגם לפי הברייתא דעת רבי יהודה היא שמועלים בשיירי הלשכה, רק שלדעת רש"י נחלקו האם חומת ירושלים לא הוקדשה כלל ובאה רק מהחולין, או שבאה משיירי לשכה, אלא שלמרות שבאה משיירי הלשכה אין מועלים בה משום שעל דעת כן נעשתה, שלא ניתנה התורה למלאכי השרת.

3. שיטת התוספות בקידושין

אולם התוס' בקידושין (שם) סוברים שלדעת התנא דברייתא דעת רבי יהודה היא שאין מועלים בשיירי הלשכה, בניגוד לתנא של המשנה הסובר שמועלים (למעט בהנאת צל החומה). ראה לדבריהם מביאים התוס' מסתירה שמצאנו בין שתי גרסאות בברייתא:

בבבלי (כתובות קו ע"ב) שנינו:

מיתבי: הקטורת וכל קרבנות צבור באין מתרומת הלשכה, מזבח הזהב ולבונה וכלי שרת באין ממותר נסכים. מזבח העולה הלשכות והעזרות באין מקדשי בדק הבית. חוץ לחומת העזרה באין משירי הלשכות, זו היא ששנינו: חומת העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באין משירי הלשכה.

ומאידך, בירושלמי (שקלים פ"ב ה"ב; המודפס בבבלי י ע"ב) הגרסה היא:

אמר רבי חזקיה תנא ר' יהודה גדגדות הקטרת וכל קרבנות הציבור באין מתרומת הלשכה. מזבח הזהב וכל כלי שרת באין ממותר נסכים. מזבח העולה וההיכל והעזרות באין משירי הלשכה. חוץ לעזרות באין מלשכת בדק הבית.

התוס' מבארים שלפי הברייתא בבבלי אין מועלים בשיירי הלשכה ולכן חומת ירושלים, שלא נתקדשה, לדעה זו באה מהם, ואילו הברייתא שבירושלמי סוברת שמועלים בשיירי הלשכה ולכן אין נפק"מ האם חומת ירושלים תיבנה מהם או מלשכת בדק הבית החמורה יותר בקדושתה, שכן בלאו הכי החומה תהיה קדושה. ומכיוון שמצאנו מחלוקת כזו, יש לפרש גם את תרי התנאי בדעת רבי יהודה באופן דומה – שנחלקו האם מועלים בשיירי הלשכה.³

3. אמנם בדעת תוס' בנדרים ותוס' רי"ד דלעיל, שנקטו שירושלים באה מתרומת הלשכה, אני מסתפק אם לשונם בזה דווקא, כי לדעתם יש לנקוט להלכה שאין מועלין בשיירי הלשכה, או שעכ"פ לא בזה

4. שיטת הרא"ש (בפירושו הראשון) ורע"ב בפירושו השני

הרא"ש בפירושו למסכת נדרים, בהסברו על המשנה בפירושו הראשון, והרע"ב שם בפירוש המשנה בפירושו השני, הסבירו בדעת ת"ק שהאומר 'כירושלים' נדרו נדר משום שחומת העיר משיירי לשכה נבנו. לשיטתם יש מקום לבאר את דעת רבי יהודה בשני דרכים: א. שאמנם חומת העיר נבנית משיירי לשכה, אלא שלעומת ת"ק הסובר שמועלין בשיירי לשכה, רבי יהודה חולק וסובר שאין מועלין. ב. גם רבי יהודה מודה שמועלין כאשר אמר 'כירושלים', אך לא כאשר אמר 'ירושלים' בלא כ'.

ונראה שבניגוד לשיטת התוס' (ורש"י) שפירשו את דברי הברייתות (בבבלי כתובות ובירושלמי שקלים) "חוץ לעזרה" כמתייחסים לחומת ירושלים, הרא"ש מבאר את הברייתא במסכת שקלים ביחס לחומת החיל (במסכת כתובות על כורחך לבאר כרש"י ותוס', משום שכך עולה מהגמרא שם). וא"כ שפיר יש מקום לומר שמ"ד שחומות ירושלים לא נתקדשו, ס"ל שלא נעשו כלל משיירי לשכה אלא מכסף חולין. אלא שע"כ שמ"ד זה חולק על מה ששינונו במס' שקלים במשנה שחומת העיר באה משיירי לשכה.

5. דעת שטמ"ק בשם שיטה, והרא"ם

בשטמ"ק (נדרים י ע"ב) מביא "שיטה" שלפיה לת"ק חומות ירושלים קדושות כי הן באות משיירי לשכה, וכפי שנאמר שם שאבני ירושלים שנשרו מועלין בהן, ולרבי יהודה חומות ירושלים לא נתקדשו. אמנם לא ביאר טעמו של רבי יהודה האם הן חולין משום שאינן באות משיירי לשכה, וכפי שקצת משמע מלשונו: "דר"י סבר חומות ירושלים אינם קדושות, ות"ק סבר חומות ירושלים קדושות דמשיירי הלשכה הן באין", או שס"ל שאין מועלין

נחלקו כי משמע להם שר"י נחלק על ת"ק מסיבות לשוניות, ולכן מבארים בת"ק שירושלים באה מתרומת הלשכה שפשוט שמועלין בה ולכן נדרו נדר אלא שר"י ס"ל שאין זו כוונת לשונו אבל אה"נ שיירי לשכה אין מועלין בהם.

ועיין גם בספר והזהיר, המיוחס לגאון מר חפץ אלון, בפרשת כי תשא (קז, ב במהדורת פריימן), שגרס: 'חומת העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באין מתרומת הלשכה', ואף שהמו"ל הגיה **משיירי** לשכה, אבל אחר שראינו לדברי התוספות והתוס' רי"ד, סברתי שאולי יש מקום לדון שמא עמדה גירסא כזו לפני הגאונים והראשונים. אמנם שוב התבוננתי שאי אפשר לומר כן, כי זה נגד הדברים המפורשים במסכת קדושין שחומות העיר באות משיירי לשכה, וכפי שזה בגירסא שלפנינו במסכת שקלים, גם לומר שהתוספות והתוס' רי"ד ביארו לסתם משנה נדרים לא כסתם משנה שקלים, מלבד שהוא דוחק בפנ"ע, לא ידעתי מקור לכך שירושלים באה מתרומת הלשכה, ואדרבא התוס' בקדושין הביאו דעה שבאה מבדק הבית, אבל דעה שבאה מתרומת הלשכה לא מצאתי. ולכן מסתבר יותר שדבריהם לאו דווקא וכוונתם לשיירי לשכה וצ"ב. אבל עכ"פ יהיה איך שיהיה, מאחר שהלכה כת"ק (כפי שצינו הריטב"א והמאירי) וגם ר"י (עכ"פ במשנה) חולק רק לשונית א"כ גם לדעתם יש לנקוט שירושלים נתקדשה.

בשיירי לשכה. אבל ת"ק שיש לנקוט כמותו להלכה, דעתו שאבני ירושלים באות משיירי לשכה ומועלין בהן.

ועיין גם לרא"ם (שהובא בשטמ"ק שם יא, א) שכתב שהמחלוקת אם ירושלים קדושה או לא, ואף שלא ביאר הסברות בזה ולא הזכיר לענין שיירי לשכה, אבל בפשטות עכ"פ בדעת ת"ק שסובר שקדושה י"ל שסובר שחומת ירושלים באה משיירי לשכה ומועלין בה.

6. מעילה באבני חומת ירושלים לפי שיטות הראשונים הנ"ל

לפי רש"י במס' קידושין, והמיוחס לרש"י במס' נדרים, ופשטות הריטב"א שם, נחלקו תנאים בדעת רבי יהודה האם יש מעילה בשיירי לשכה. אמנם פשטות המשנה נדרים היא שהבעיה רק לשונית, שאמר 'ירושלים' ולא 'כירושלים', ואף הוא סובר שמועלין בשיירי הלשכה, וכדעת ת"ק במשנה (אלא שלדעת ר"י יש בעיה לשונית שמחמתה הנדר לא חל), וזאת לעומת התנא בברייתא שסובר שגם כשאמר 'כירושלים' לא אמר כלום כי אין מועלים בשיירי לשכה. אמנם תנא זה בדעת רבי יהודה נותר כדעת יחיד, כנגד דעת ת"ק במשנה נדרים (וכבר כתבו הריטב"א והמאירי שיש לפסוק כמותו), וכנגד דעת תנא דברייתא בקידושין, וכנגד פשטות דעת ר"י במשנה נדרים, לפירושם, ואם כן מסתבר שיש לפסוק שמועלין בשיירי לשכה. ואף שרבי מאיר בסוגיא בקידושין ס"ל שאין מועלין בשיירי לשכה, ודבריו הובאו כ"סתם משנה", עומדת מולו סתם משנה אחרת – ת"ק דנדרים (וזה מלבד שיש להעיר שגם לר"מ אף שאין מועלין מ"מ אסור להתכוון לחלל).⁴

לפי התוספות בקידושין יש מחלוקת תנאים בדעת רבי יהודה, בין הברייתא בבבלי כתובות הסוברת שאין מועלין בהם בשיירי הלשכה, וחומת ירושלים שבאה מהם לא נתקדשה, ובין הברייתא בירושלמי שקלים הסוברת שגם אבני היכל ועזרות באות משיירי

4. אמנם יש לומר שכל דברים אלו הם דווקא לשיטת רב (במסכת קידושין שם, וכשיטת הרמב"ם דלקמן), שלפי הבנתו בדעת ר"מ, שאין מועלין בשיירי לשכה, הגיה שרבי יהודה הוא שאמר "מועלין בעתיקין" (=שיירי הלשכה) וכן הגיה את הברייתא שנאמר בה אבני ירושלים שנשרו מועלין בהן שצ"ל דברי רבי יהודה. אבל לר' יוחנן בסוגיא לפני כן שלמד בשיטת ר"מ אחרת – א"צ להגיה. וכיון שרב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, ובפרט שלשיטתו א"צ להגיה בב' מקומות, א"כ עולה להיפך: שר' יהודה הוא זה שסובר שאין מועלין, לעומת ר"מ הסובר שמועלין, וא"כ ר"מ ור"י הלכה כר"י. ולפ"ז צ"ע כיצד יבאר רש"י לסוגיית מסכת נדרים (שפירושו לנדרים אינו לפנינו)? וי"ל שיבאר כאחד הפירושים שיבואו לקמן ושלפיהם סוגיית נדרים אינה שייכת לנושא שלפנינו. אמנם בדעת המיוחס לרש"י ופשטות הריטב"א נדרים ועוד ראשונים שביארו בת"ק שסובר שחומות ירושלים נעשו משיירי לשכה ומועלין בהם, ונקטו שגם ר"י (עכ"פ במשנה) מודה לזה עקרונית ורק בגלל עניין לשוני נחלק על ת"ק, נצטרך לומר שהם סוברים שדברי הגמ' בקידושין אינם רק בדעת רב, אלא הם 'סתמא' דגמרא, ולפיכך נקטו כן.

לשכה ומועלין בהם (כפי שמועלים במעות בדק הבית)⁵, וחומת ירושלים שבאה או משיירי לשכה או מבדק הבית – נתקדשה.

לפי התוספות בנדרים (שבפשוטות י"ל שלשונו "תרומת הלשכה" לאו דווקא ור"ל שיירי לשכה, כפי שהערנו לעיל), כולי עלמא (מלבד ר"מ בסוגיית קידושין) מודים שמועלין בשיירי לשכה, ולפיכך לת"ק דנדרים הנדר חל כי ירושלים באה משיירי לשכה. ורבי יהודה במשנה חולק רק משום שמבחינה לשונית המילה 'ירושלים' אינה מתפרשת כלשון נדר. ורבי יהודה בברייתא ס"ל שגם כשאומר 'כירושלים' עדיין אין זה לשון הקדש כי אין כוונתו על הקדושה שבה אלא על החולין שבה. ולפי"ז נראה פשוט שיש לנקוט לדעתם שמועלין בשיירי לשכה, וחומת ירושלים קדושות ומועלין בהן.⁶ ובתוס' רי"ד נוקט במפורש שלכו"ע חומת ירושלים נתקדשו.

לדעת הרא"ש בפירושו הראשון והרע"ב בפירושו השני, גם לתנא קמא במשנה וגם לרבי יהודה – חומת ירושלים נעשו משיירי לשכה ומועלין בהן, וגם התנא בברייתא (שבפשוטות אין הלכה כמותו) שאומר שחומת ירושלים לא נתקדשו הרי זה מחמת שלא נעשו משיירי לשכה, אבל גם לדעתו נראה שאכן מועלין בשיירי הלשכה.

מדברי ה"שיטה" והרא"ם, המובאים בשטמ"ק, עולה שבזה גופא נחלקו תנא קמא ורבי יהודה – לת"ק חומת ירושלים נתקדשו (כי באו משיירי הלשכה) ולר"י לא נתקדשו (כי לא באו משיירי הלשכה).

לדעת הר"ן והרא"ש בפירושו השני (שאותו הוא רואה עיקר) והרע"ב בפירושו הראשון, האומר 'כירושלים' היינו כקרבנות שבירושלים, ורבי יהודה שחולק חולק מסיבות לשוניות, כי לדעתו אין הלשון מתפרשת כך ולפירוש זה עולה שסוגיית נדרים לא שייכת לענייננו.

5. לפי פירושם עולה שהברייתא הנוקטת שחומת ירושלים באה משיירי לשכה, סוברת שירושלים לא נתקדשה ואין מועלין בשיירי לשכה, וא"כ בפשוטות כך יש לבאר גם את המשנה במס' שקלים (ד, ב), אמנם אין הכרח בכך, כי י"ל שדווקא בברייתא במס' כתובות שהציבה את אבני מזבח וההיכל והעזרה שבאות מבדק הבית כנגד חומת העיר שבאה משיירי לשכה, בזה י"ל שמה שבא מבדק הבית הוא מדברים שיש בהם מעילה לעומת הבא משיירי לשכה, אבל במשנה במס' שקלים שרק הזכירו שחומת העיר וצרכי העיר באות משיירי לשכה, שפיר י"ל שגם בשיירי לשכה מועלין, שהרי על כרחנו קיימת דעה כזו והיא הברייתא במס' שקלים. אלא שבלא"ה י"ל שכל זה הוא רק בדעת רב ולא בדעת ר' יוחנן, וא"כ י"ל שכל עיקר עניינם של התוס' זה רק לומר שאכן יש מחלוקת תנאים אם מועלין בשיירי לשכה או לא וכרכו זאת במחלוקת הברייתות כתובות ושקלים, אך עדיין יש לומר שיש לנקוט כר' יוחנן שלר"י אין מועלין ויש לנקוט כמותו כנגד ר"מ.

6. וגם אם נאמר שלשונו "תרומת הלשכה" הוא בדווקא, א"כ יש אכן לדון בגדר שיירי לשכה, אבל עכ"פ חומת ירושלים שבאים מתרומת הלשכה נתקדשו לכו"ע

7. שיטת הרמב"ם והמאירי - אין מועלין בשיירי הלשכה

לעומת כל הראשונים הנ"ל, לדעת המאירי בפירושו למשנה (נדרים דף ב, א) בעקבות הירושלמי (נדרים פ"א ה"ג), גם ת"ק וגם רבי יהודה סוברים שחומות ירושלים אינן קדושות, אלא שת"ק סובר שהאומר כירושלים כוונתו על קרבנות שבירושלים⁷, ולכן נדרו נדר בעוד שר"י סובר שכוונתו על ירושלים שלא נתקדשה ולכן אין נדרו נדר.

גם הרמב"ם (מעילה ו, יג) פסק שאין מועלין בשיירי לשכה, וביארו מהר"י קורקוס והכס"מ שמקורו דברי הירושלמי שקלים (פ"ב ה"ב, דף ה, ב בדפוס עם הבבלי) שנקט וכי יש מעילה בשיירים⁸, וכמו כן ציינו שמקורו דברי הגמ' קידושין נד ע"א שנחלקו בזה ר"מ ור"י ולדעת ר"י אין מועלין, ור"מ ור"י הלכה כר"י, ע"ש.

ויש להעיר על דבריהם שהרי הגמ' שם הגיחה ונקטה שאדברא ר"מ הוא הסובר שאין מועלין ור"י סובר שמועלין! וצ"ל שלדעת הרמב"ם ההגהה בגמרא נעשתה בשיטת רב, ואילו דעת ר' יוחנן שלמד בר"מ באופן אחר, ולדבריו אין צריך להגיח, והרי הכלל הוא רב ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן, ובפרט שלרב צריך להגיח בב' מקומות ור' יוחנן א"צ להגיח כלל⁹.

אמנם בגוף דעת הרמב"ם עדיין עלינו לבאר, שמצד אחד נקט שאין מועלין בשיירי לשכה ומצד שני פסק (נדרים א, יד) כת"ק במשנה נדרים שהאומר 'כירושלים' הרי זה נדר, וכתבו רבותינו האחרונים ליישב בב' דרכים: א. שהרמב"ם מבאר כירושלמי ש'כירושלים' היינו כקרבנות שבירושלים (רדב"ז). ב. הרמב"ם סובר שבחומת ירושלים אמנם אין מעילה אך יש בה קדושה ואסור לנהוג בה חולין וכדו', ולכן הנדר חל¹⁰.

גם לביאורנו הראשון בדעת הרמב"ם, מכל מקום לגופו של דבר ע"כ שהרמב"ם מודה שאף שאין מעילה, יש קדושה, שהרי פסק (שקלים ד, ח) שמזבח העולה, ההיכל והעזרות, נעשים משיירי לשכה, ופשוט שהם קדושים¹¹.

7. אף הרא"ש בפירושו השני נקט כן והסתייע מהירושלמי, אבל כל לשונו עולה שאין דרכו בפירושו

בבבלי כדרך הירושלמי, ורק לענין הדיוק הלשוני ביאר כן.

8. צ"ל שאף שהביאו אה"כ לר"מ שאכן נקט שיש מעילה בשיירים, מ"מ מזה שהירושלמי נקט בריש דבריו בלשון סתמית זו, משמע שכך ס"ל להלכה, ובפרט לפירוש קרבן העדה שם, שביאר שמה שהביאו לר"מ זה בלשון תימה, וכי נעמיד סתם משנה כר"מ והרי הלכה כר"י שנחלק עליו.

9. אמנם בדעת הראשונים במסכת נדרים, שביארו לסתם משנה שם ולר"י במובן שמועלין בשיירי לשכה, יש לומר שהם סוברים שהגהת הגמרא היא גדר סתמא דגמרא, וכפי שהערנו לעיל.

10. עיין הלכה ברורה נדרים שם, ומגיה לריטב"א נדרים שם שהביאו לקרן אורה נדרים שם, ולעצמות יוסף קידושין נד ע"א שנקט כתירוף זה.

11 ועיין מועדים זמנים חלק ה סימן שג, שכתב בהקשרו שאף שאין מעילה בשיירי לשכה, ולפיכך אין מעילה במזבח, עכ"ז יש קדושה. ועיין גם שו"ת חת"ס יו"ד סימן רס"ה שנקט שיש בהם קדושה לענין איסור נתיצה.

ולכאורה לאור הנ"ל היה מקום לדון שמא הראשונים שהבאנו לעיל שסוברים שלת"ק ולר"י במשנה במס' נדרים חומות ירושלים נתקדשו ס"ל כאפשרות ב' ברמב"ם הנ"ל שאמנם קדושות אבל אין בהם איסור מעילה אבל אין זה פשוט הדברים כי בפשוטות וכן נראה גם מלשון הסוגיה במסכת קידושין שלמאן דאמר שמועלין בהם הכוונה שהם קדושים ומועלין בהם, ואם אין כוונת הראשונים כן, כולי האי היה להם לפרש.

8. שיירי הלשכה שעברה שנתם

בירושלמי שקלים פ"ד ה"ב הביאו לברייתא שאבני מזבח ההיכל והעזרות מועלין בהם, ולפני כן נתבאר שם שהם באים משיירי לשכה, והקשו על כך וכי יש מעילה בשיירים, ותירצו שהברייתא כר"מ, אלא שדחו זאת משום שאף ר"מ לא אמר שמועלין אלא בתוך השנה, שהכספים עדיין מיועדים לקרבנות, אבל לאחר שעברה שנתם אין מועלין בהם אף לר"מ. וממילא יוצא שאין מועלין באבני מזבח ועזרות, שגם הם יש להגדרם כלאחר שעברה שנתם.

אמנם לענ"ד פשט הבבלי אינו כן שהרי במסכת קידושין (נד ע"א) הביא את המחלוקת אם מועלין בשיירי לשכה בהקשר למשנה של חומת העיר ומגדלותיה. גם התוס' (שם ע"ב ד"ה תרי תנאי) ביארו שהברייתא שאיתא בה שאבני מזבח וההיכל והעזרות באים משיירי לשכה היא כדעה שמועלין בשיירי לשכה, הרי שמבאר שגם בהקשר כזה מועלין, למ"ד שמועלין בשיירי לשכה. ואולי ס"ל שברייתא זו נדחית בירושלמי וצ"ב. אבל עכ"פ פשוטות רש"י במס' קידושין והראשונים שביארו במס' נדרים כדעת ת"ק שסובר שירושלים נתקדשה ובפשוטות ס"ל שירושלים וחומותיה נעשו משיירי לשכה ומועלים בהם וא"כ עולה שנוקטים כבבלי ולא כירושלמי.

9. סיכום

לדעת רש"י בקידושין, המיוחס לרש"י בנדרים וריטב"א שם, נראה שיש לנקוט להלכה שחומות ירושלים נעשו משיירי הלשכה ומועלין בהם. גם בשיטת תוס' בנדרים ותוס' רי"ד (שם) נראה שחומות ירושלים נתקדשו ומועלין בהן. וכן י"ל בדעת ה"שיטה" והרא"ם המובאים בשטמ"ק. וכן יש להסיק גם מהרא"ש בפירושו הראשון והרע"ב בפירושו השני.

בדעת התוס' בקידושין אין הכרע, לדעת הר"ן, הנמוק"י, הרא"ש בפירושו השני, והרע"ב בפירושו הראשון – סוגיית נדרים לא קשורה לנידון שלפנינו, ולכאורה נמצא שאין הכרח שחולקים על הראשונים דלעיל.

המאירי (בעקבות הירושלמי) נוקט שאין מועלים בשיירי הלשכה ולכן חומות ירושלים לא התקדשו. גם הרמב"ם פוסק שאין מועלין בשיירי לשכה, אמנם יש המאחרונים שביארו בדעת הרמב"ם שאף שאין בהם מעילה, מ"מ יש בהם קדושה ואסור לנהוג בהם חולין מלבד

השימוש שלצורכו נועדו, ולכן הנודר ואומר הרי זה כירושלים נדרו נדר, וקיים בזה גם איסור נתיצה כדברי החת"ס.¹²

ב. קדושת חומת הר הבית על פי הרמב"ם

1. האם חומת הר הבית נבנתה משיירי הלשכה?

בפרק הקודם נידונה באריכות קדושת חומת ירושלים. מאידך, ביחס לחומת הר הבית לא מצאנו התייחסות מפורשת.¹³ במקורות התנאיים מוזכרת התייחסות לשלוש הגדרות: א. "מזבח העולה לשכות ועזרות". ב. "חוץ לעזרות". ג. חומת העיר ומגדלותיה.

במשנה במסכת שקלים (ד, ב) הובאה התייחסות רק לעניין חומת ירושלים: "וחומות העיר ומגדלותיה וכל צרכי העיר באין משיירי לשכה".

בברייתא במסכת כתובות (קו ע"ב) נאמר: "מזבח העולה הלשכות והעזרות – באין מקדשי בדק הבית, חוץ לחומת העזרה – באין משיירי הלשכות".

אמנם בירושלמי (שקלים פ"ד ה"ב, דף י ע"ב בדפוס עם הבבלי) מובאת ברייתא הפוכה: "מזבח העולה וההיכל והעזרות – באין משיירי הלשכה. חוץ לעזרות – באין מלשכת בדק הבית".

בהגדרה ב"חוץ לחומת העזרה" כלולה לכאורה גם חומת ירושלים¹⁴, שהרי הגמרא בכתובות (שם) נקטה שברייתא זו מתאימה למשנה במסכת שקלים הנ"ל (וכלשונוה: "זו היא ששנינו: חומת העיר ומגדלותיה, וכל צרכי העיר, באין משיירי הלשכה). ובניגוד לברייתא בשקלים שסברה שבאים מקדשי בדק הבית.

12. וע"ע בגוף נושא זה, במה שכתב הג"ר עמיאל שטרנברג שליט"א, ראש ישיבת הר המור, במאמר "מעילה בחומות ירושלים" בספרו "טוב ירושלים" עמ' פ.

13. הדבר ברור שאכן היתה חומה להר הבית, וכפי שעולה מדברי המשנה (מדות א, א), שהלויים שמרו על "שערי" ועל "פינותיו" וכן עול מדברי המשנה שם (ב, א) "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה", ופרש הר"ע מברטנורא: "הר הבית היה חמש מאות אמה מוקף חומה סביב". והמקור לכך דברי הפסוק (יחזקאל מב, כ): "לארבע רוחות מדדו חומה לו (להר הבית – רש"י) סביב סביב אורך חמש מאות ורחב חמש מאות" וגו'. וכן כתב הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ב ה"א) ביחס להר הבית "והוא מוקף חומה. עכ"פ לא מצינו התייחסות מפורשת ביחס לחומת הר הבית, לא ממה באה ולא מה גדרה ההלכתי.

14. עיין רש"י כתובות שם, שנוקט: "כגון עזרת נשים והחיל וחומות העיר ומגדלותיה". ועיין תוס' קידושין נד ע"ב, שנוקט: "כגון חומת העיר". ועכ"פ ברור שזה כולל גם את חומת ירושלים.

התוס' (קידושין נד ע"ב ד"ה תרי) ביארו את מחלוקת הברייתות בשאלה האם מועלים בשיירי לשכה, ונקטו שהברייתא בכתובות כמ"ד שאין מועלין בשיירי לשכה והברייתא בשקלים כמ"ד שמועלין.

והנה, הרמב"ם (שקלים ד, ח) פסק: **"מזבח העולה וההיכל והעזרות, נעשין משיירי הלשכה"**, הרי שפסק כברייתא שבירושלמי שקלים. וכבר תמה הכס"מ מדוע פסק כירושלמי ולא כברייתא בבבלי במסכת כתובות, ויתר על כן, הרי בהמשך דבריו כתב הרמב"ם שם (בעקבות המשנה במסכת שקלים): **"אמת המים שבירושלם וחומת ירושלם וכל מגדלותיה וכל צרכי העיר באין משיירי הלשכה"**, בניגוד לדברי הברייתא שם שכתבה ש"חויץ לעזרות" באים מבדק הבית, ונמצא שהרמב"ם פסק ברייתא זו לחצאין! כן הקשה במקדש דוד (קדשים סימן א אות ז), ודנו בזה האחרונים ואכמ"ל.

אמנם הרמב"ם (שם) לא מפרש בדבריו מה דין חומת הר הבית, ואף שינה מלשון הברייתא ולא נקט לשון "חויץ לעזרות", ורק פירט את דין העזרות ואת דין חומת ירושלם ומגדליה. אכן מסברה נראה לומר שאם חומת ירושלם באה משיירי לשכה, קל וחומר חומת הר הבית, שקדושתו גבוהה יותר. ואמנם בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנ אות ג) כתב שאפשר שחומת הר הבית לא קידשו אותה, אבל הוא עצמו לא סמך על כך במסקנת דבריו. מכל מקום, אם אכן חומת ההר נכללה בלשון הברייתא, היה על הרמב"ם להביא ולא להשמיט גדר ודין מקום חומת הר הבית!

ונראה שהרמב"ם כולל חומה זאת בכלל חומת ירושלם וצורכי העיר, והסיבה שלא הזכירה במפורש היא מפני שלא מצינו שום מקור לכך שיש דין עצמי בחומת הר הבית.

2. חובת גניזת אבני חומת הר הבית שנפגמו, ואיסור סיתות אבנים בהר הבית
כתב הרמב"ם (בית הבחירה א, טו):

אבני היכל ועזרות שנפגמו או שנגממו פסולין ואין להן פדיון אלא נגנזים.

לדעת המנחת אברהם (הגר"א שפירא; ח"ג סי' יח) הלשון "עזרות" כוללת גם את חומת הר הבית וכל מה שנבנה מדמי הקדש לצורך המקדש, בכל שטח הר הבית המקודש חלה עליו קדושת הגוף (כפי שביאר הרמב"ן בחידושו למגילה טו) וטעון גניזה גם לאחר שנפחת.

המנחת-אברהם הביא סייעתא לזה מדברי הרמב"ם שם (הלכה כ), שכתב שאבנים וקורות שחצבן מתחילה לבית הכנסת (שקדושתו פחותה מקדושת הר הבית¹⁵) אין בונים אותן בהר הבית, הרי שמגדיר לכל הר הבית כהקדש. ואם כן, יש ללמוד מלשון הרמב"ם

15. עיין שם, שלעומת הר הבית, הוא מגדירים כ"הדיוט", שעל זה חל מש"כ שם שדבר שנעשה מתחילה להדיוט אין עושין אותו לגבוה (להקדש).

שכל מה שמובא בפרק זה על קדושת גבוה הכוונה גם להר הבית. והביא שם מקורות לכך שאכן כל הר הבית קרוי מקדש.¹⁶

בדרך זו נקט גם באגרות משה (י"ד ח"ד סי' סג; הובא בקצרה בילקוט יוסף דיני הכותל המערבי וזכר לחורבן, אות כא עמ' מה), שהעלה שהר הבית בכלל 'עזרה' לכמה עניינים שהזכיר הרמב"ם בפרק זה: א. לעניין שאבני עזרות אין להם פדיון אלא טעונים גניזה (הלכה טו). ב. לעניין האיסור לעשות אכסדראות של עץ (הלכה ט). ג. לעניין אבן שלמה, שאסור לסתת ולפצל שם אבנים (הלכה ח).

אמנם הכסף-משנה סובר שכאשר הרמב"ם כותב לעניין בניית אכסדרת עץ "בכל העזרה" היינו משער ניקנור ולפנים. וכן בהלכות עבודה זרה (ו, י) לגבי איסור נטיעת אילן בכל העזרה. מכל מקום לגבי גניזת אבני הקדש שנקט הרמב"ם "עזרות" בלשון רבים, סבור האגרות-משה שגם לשיטת הכסף-משנה הר הבית בכלל, שהרי האיסור לפצל ולסתת אבנים הוא גם בהר הבית, כלשון הרמב"ם (בהלכה ח): "ואין מפצלין את אבני הבנין בהר הבית", והיינו משום קדושתו. ורק במקום שפירש הכסף-משנה שהכוונה רק על העזרה, כמו באיסור בניין עץ, שם אכן הכוונה רק על העזרה, אמנם האגרו"מ עצמו מבאר את דעת הרמב"ם כבאור הראב"ד (אם כי הראב"ד עצמו נחלק בכך על הרמב"ם, ועיין רדב"ז ומהר"י קורקוס) שגם דין זה נוהג בכל הר הבית.

וכן כתב בשו"ת שערי ציון (לגר"ש רבינוביץ; ח"ג סי' ג, בתשובת הגר"י ניסים זצ"ל) ביחס לאבני הכותל המערבי שהעוקרן ממקומן, וגם המשתמש בהם אחר שנעקרו ממקומן, הרי הוא מועל בקודשים, וחייב להחזירן למקומן.

אולם הגר"ש עמאר (בתשובה שנדפסה בשו"ת שערי ציון שם סי' ב עמ' כח¹⁷) כתב להשיב על האגרות-משה ולדעתו יש להשוות את ההלכות שנפסקו באותו פרק ברמב"ם (ע"ש דיוקיו בלשונו הרמב"ם שמתוך כך הסיק כן) וכיוון שלדעתו דין בניין עץ נוהג רק עד שער ניקנור, וכדעת הכסף-מ, נמצא שלשיטתו כולן (כולל דין גניזת אבני הקדש) נאמרו ביחס לעזרות - שער ניקנור ולפנים - ולא בכל הר הבית.

לשיטת הגר"ש עמאר אין להשוות את איסור סיתות אבנים שנוהג בכל הר הבית, עם איסור נטיעת אילן שנוהג דווקא משער ניקנור ולפנים, משום שאיסור סיתות בהר הבית

16. ועיין גם לשון בעל המאור (ביצה כא ע"ב), שכתב: "אבל לשכות ועזרות והר הבית, מקדש קדישי". ומעין סייעתא לדבר לשון הרמב"ם בהלכות מזוזה (ו,ו): "הר הבית הלשכות והעזרות כו' פטורין [=ממזוזה] לפי שהן קודש", ועיין שו"ת חשב האפוד (ח"ב סי' נז) שנקט בפשטות שכותלי הר הבית הם הקדש, וכתב שכיוון שהדברים לא הוזכרו במשנה, נמצא שאין לנו שום מדה ומשקל איך להעריך קדושתם ולכן אין דרך אחרת (כאשר נפלו) אלא לגונזם.

17. ועיין גם דבריו בשו"ת שערי ציון ח"א סי' ג, ובספרו שו"ת שמע שלמה ח"ה, יר"ד סי' טז.

אינו נובע מקדושת הגוף של האבנים אלא מקדושת המקום, שהרי אסור לסתת בהר הבית גם אבני חולין שאינם מיועדים לצורכי המקדש. לפי הבנתו, איסור סיתות הוא דין מדיני מורא מקדש, וכאיסור נעילת מנעלים, ע"ש. ולענ"ד דבריו מתיישבים בדוחק.

אמנם עדיין יש להקשות על שיטת האגרו"מ שסובר בדעת הרמב"ם שאיסור בניין עץ הוא בכל הר הבית, אף שהרמב"ם נקט שם (הלכה ט) "עזרה" לשון יחיד, שאם כן כיצד ניתן לדייק מלשון הרמב"ם "עזרות" לגבי חובת גניזת אבני חומת הר הבית (הלכה טו) שנוהגת אף בחומת הר הבית? והרי לפנינו שאין הרמב"ם מדקדק בכך! ונראה ליישב שדוקא בהלכה ט לא דקדק הרמב"ם בכך, מחמת סמיכות הלשון להלכה הקודמת (הלכה ח), שם כתב הרמב"ם במפורש שאין מפצלין את אבני הבניין בהר הבית, ובהלכה ט נקט "ואין בונין בו עץ" ב' החיבור, ומשמע שמדובר שם באותו גדר. אבל בדרך כלל כאשר הרמב"ם נוקט "עזרות" בלשון רבים בסתמא, כוונתו לכל ההר. ואף שמעצם מילת "עזרות" קשה להוכיח, כי אפשר שכוונתו רק לעזרת כהנים ועזרת ישראל, מ"מ בהצטרף לזה שהרמב"ם שינה לשונו שלעומת הלכה ט' שנקט לשון "עזרה" (ואף שגם שם הכוונה לכל העזרות (כס"מ שם), אבל שם סמך על דבריו בהלכה ח' וכן"ל) וכאן בהלכות י"ד וט"ז נקט בלשון רבים "עזרות", א"כ י"ל שדבריו בדוקא, ובפרט שכל הקשר הלשון ברמב"ם מסייע לכך, וכפי שכתב במנחת אברהם שם.

3. דין מעילה בחומת הר הבית

אמנם לגבי חומת הר הבית מוסכם על האחרונים הנ"ל (מנח"א, אגרו"מ והגר"י נסים) שהן בכלל "העזרות" לעניין קדושת הגוף הנוהגת בה ולפיכך החומה קדושה ואבניה טעונות גניזה. אלא שלפי זה צריך לומר שיש באבנים אלו דין מעילה (כפי שהבאנו לעיל בשם השערי-ציון).

אלא שהרמב"ם (מעילה ו, יג) פסק שאין מועלים בשיירי לשכה, ואם כן לכאורה ה"ה לחומת הר הבית! וכתבו המנחת-אברהם והאגרות-משה ליישב, שהטעם שאין מועלין, מחמת שהם מיועדים גם לדברים שאין בהן מעילה, כגון לחומת ירושלים, לפיכך באופן כללי קיים הכלל שאין מועלין. אמנם כאשר הוחלט לעשות מהם דבר קודש, כולל בניית חומת הר הבית, אז אכן זה מתקדש ומועלין בזה, והם כותבים שיש בדבר 'תנאי בית דין' ומבארים שהתנאי הוא שתיכף אחר הפרשת המעות יהיה בידם לעשות בשייריים שנותרו גם דברי חול, אך אם יצטרכו לדברי קודש ישתמשו בהם. נמצא שבדברים שהשתמשו לצורך קודש מתברר שלא יצאו כלל מרשות הלשכה ונותרו בקדושתם המקורית, ויש מעילה באבנים ובחומת הר הבית.

גם הגרי"מ טוקצ'ינסקי זצ"ל בספרו 'עיר הקודש והמקדש' (ח"ד פרק ה, ח, עמ' סד-סה) כתב שאין לומר שאין מעילה בחומת הר הבית, מפני שאין מועלין בשיירי לשכה, שהרי אף מזבח העולה נבנה משיירי הלשכה, ובוודאי מועלים בו. לפי הגרי"מ טוקצ'ינסקי אין צורך לבאר

זאת כתנאי בית דין, אלא מכיוון שנעשה מזה דבר קדוש, יש לדמותו לדין נדבת יחיד, שאם מוסרה לציבור יפה יפה חל ההקדש על אבני המזבח^{18,19}.

4. האם חומת הר הבית טעונה הקדש או קדושה מאלוה?

הגרמ' שטרנבוך בספרו מועדים וזמנים (ח"ה סי' שנ) תמה מדוע לא מצינו איך קידשו להר הבית, וביאר שהטעם הוא שלא נצרכו לכך, אלא מתוך קידוש המקדש והעזרה נתקדש הר הבית שהמקדש עומד עליו. והביא סייעתא לזה מלשון המבי"ט בקרית ספר (בית הבחירה פרק ה): "וכל הר הבית מקודש, דכתיב 'בהר ה' יראה', דכל ההר הוא מקודש לה" כו'.

ולפי זה, תמה הגרמ"ש על ספקו של האבני נזר האם חומת הר הבית התקדשה וכיצד יכלו לקדשה, והרי החלת קדושה טעונה הליכת בית הדין עם שתי תודות (ראה תוס' פסחים פה ע"ב ד"ה החלונות), אבל על חומת הר הבית לכאורה לא הלכו, ואם כן לכאורה לא התקדשה.²⁰ וכתב הגרמ"ש, שלפי דבריו נפשט ספקו של האבני-נזר, שהרי לשיטתו א"צ כלל בית דין מהלכין לקדש את ההר אלא קדושתו חלה ממילא! אלא שיש לומר שמכיוון

18. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' א אות פה) נקט שאין מעילה באבני הכותל המערבי, וע"ש שהביא לשו"ת חת"ס (י"ד סי' שלה ד"ה היוצא) שכתב: אבל חומה שאינה לשמירה לא נתקדשה, ואבני ירושלים לא אתינן עלה מפני שהוא שומר למקדש ולאוכלי קדשים, אלא מפני שנבנית ממעות שיירי לשכה. ומאן דפליג וס"ל ירושלים לא קדוש, כתב תוס' רי"ד הטעם דס"ל דאין בונין משיירי הלשכה אלא ממעות חולין, עכ"ד החת"ס. ולכאורה הרי כפי שהבאנו לעיל, יש מקום לבאר הטעם שלא קדשה אף שבנאוה משיירי לשכה, כי ס"ל שאין מועלין בשיירי לשכה, אבל עכ"פ ודאי שזו דעת תוס' רי"ד ועוד ראשונים בנדרים שם, שלפיהם מ"ד שקדושה ס"ל שבאה משיירי לשכה ומ"ד שלא קדושה ס"ל שבאה ממעות חולין ונמצא שעכ"פ חשש החת"ס לשיטתם (ועי' בציץ אליעזר שם סי' ב אות ט, שציין למקורות שדנו בדבריו) וע"ע בציץ אליעזר הנ"ל שכתב שכל המחלוקת היא רק בחומת ירושלים שם שייך לומר שבאו ממעות חולין אבל לא ביחס לכותל שבוז נראה לו שיותר יש לנקוט שהוא אכן בא משיירי לשכה, ע"ש.

19. אלא שהגרמ"ט עצמו בלאו-הכי סובר מטעם אחר שאין כאן משום מעילה כפי שיתבאר לקמן. ויש להוסיף, בגמרא בבבלי כתובות (קו ע"ב) נאמר בניגוד לירושלמי שהעזרות באו מקדשי בדק הבית וכבר ביארנו לעיל שאכן הכס"מ נשאר בצ"ע על הרמב"ם מדוע פסק כירושלמי נגד הבבלי. יתר על כן הגר"א הגיה את הירושלמי כמו הבבלי, ולקדושת בדק הבית הרי יש פדיון, מ"מ האגר"מ (שנראה שהוא עצמו סובר שהחומה באה משיירי לשכה) כתב בעקבות דיוקו ברמב"ם, שחומת הר הבית נתקדשה, והוא הרי כולל זאת במילת "עזרות", שגם לשיטה הנ"ל, אף שנקנו אבני העזרות בדמים של קדושת בדק הבית מ"מ אפשר שהוקדשו בקדושת הגוף. ועיין בירושלמי, שיובא לקמן, שמלשונו משמע שהתבצעה פעולת קידוש, ואם כן עולה שקדשו בקדושת הגוף. האגר"מ מסתייע לדבריו אלו גם מהתוספתא שפסקה הרמב"ם (לעיל), שאבני היכל ועזרות אין להם פדיון, ולשיטתו "עזרות" כולל חומת הר הבית, הרי שקדושתה קדושת הגוף ולא קדושת בדק הבית שאין לה פדיון.

20. יש להעיר שכל זה הוא דווקא לשיטת רש"י ותוס' שהחומות שנתקדשו הם רק חומות נמוכות "שורא ובר שורא" שיכולים ללכת עליהם אבל בדעת הרמב"ם לא פשוט שהוא מצריך זאת, וכפי שנעמוד ע"ז לקמן בפסקה "עובי החומה כלפנים".

שחומת הר הבית נמצאת בקצה גבול ההר, יש לומר שלא נתקדשה מאליה מעצם קדושת ההר.²¹ אמנם הביא לירושלמי פסחים (פ"ז הי"ב, והובא במל"מ בהל' בית הבחירה ז, יג), שמשם עולה שלא קידשו את שערי הר הבית, ומשמע שהחומה כן קדושה. וכתב לבאר בטעם הדבר, שכיוון שהחומה היא תנאי בקדושת המקום, שבעינין שבשעת הקידוש תהיה חומה סביב, כמו בירושלים וכמו בקדושת ערים מוקפות חומה שצריך מחיצות, לכן צריך שהחומה סביב תהיה בפנים במקום המקודש בדווקא, כי החומה היא סיבה לקדושת המקום, ולכן מקום החומה הוא בכלל הקידוש, עכת"ד.

ואף שיש להעיר עליו מדברי האחרונים (הובאו בספר המפתח הלכות בה"ב שם), שדייקו מכך שכאשר הרמב"ם מנה (שם) לדברים המעכבים לא הזכיר חומת הר הבית, שמע מינה שאינו מעכב, ע"ש, מכל מקום פשוט שלכתחילה יש לבנות חומה, והרי סוף סוף החומה תוחמת את גבול הר הבית, וא"כ י"ל שגם היא קדושה בקדושת הר הבית. ויש להוסיף, שלדבריו מובן שלא מצינו לא במשנה ולא ברמב"ם התייחסות לנושא ממה נעשתה חומת הר הבית, האם משיירי לשכה או מדבר אחר, כי לשיטתו אין בזה נפק"מ, משום שבלאו הכי היא קדושה מחמת שקדשו את המקדש והעזרה שעומד על הר הבית, וכנ"ל. גם לירושלמי, שמשמע שבוצעה פעולת קידוש, יש לומר שהכוונה לקדושה זו, והיה תנאי בית דין שלא לקדש גם את שערי הר הבית.

5. חומת הר הבית - האם באה מבדק הבית

עד כה נקטנו כפשטות דעת רבותינו האחרונים שדנו בנושא זה, שחומת הר הבית באה משיירי לשכה. ברם יש מקום לדון בדבר. בדו-ירחון 'וילקט יוסף' (קונטרס יד סי' קנב) נדפסה תשובת הג"ר אברהם בלומנטל, שנקט בפשטות שאין דין מעילה נוהג בחומת הר הבית ורק בא לדון מצד איסור נתיצה, אמנם כאמור לעיל, בקובץ הנ"ל (קונטרס יט סי' רו) נדפסה תשובת הג"ר שמעון פולאק, שנחלק עליו וכתב שכדבריו יש לומר רק בהקשר של קדושת הגוף אבל קדושת דמים ודאי יש בחומה, כי לדעתו מהסוגיא בכתובות (קו ע"ב) עולה שרק חומת ירושלים ומגדלותיה באו משיירי לשכה שאין בהם מעילה, ומשמע שאבל בנייני המקדש אפילו כל הר הבית לא היו אלא מבדק הבית שיש בו בוודאי מעילה. גם הגרימ"ט זצ"ל בספרו 'עיר הקודש והמקדש' (שם) הביא שיש מי שדייק מלשון רש"י בכתובות שם (ד"ה חוץ): "עזרת נשים והחיל וחומת העיר ומגדלותיה באים משיירי הלשכה", אם כן עולה שרק אלו בדווקא באים משיירי לשכה אבל לא חומת הר הבית, שבה יש לומר שבאה מבדק הבית. אמנם הגרימ"ט עצמו נחלק עליו וכתב שאדרבא, מה שהביא זו ראייה לסתור, שהרי כאמור רש"י הזכיר עזרת נשים והחיל והם היו בתוך הר הבית, הרי דברי רש"י ברורים שכל שחוץ לחומת העזרה, כלומר חוץ לעזרת ישראל שנתקדשה

21. אמנם יעוין בספר המפתח הל' בית הבחירה ה, א, שהביא לכמה מקורות ברבותינו האחרונים שדנו בשאלה אם ת"ק אמה על ת"ק אמה של הר הבית כולל הכתלים או לא, ואכ"מ.

בקדושת העזרה, היינו חומת ירושלים ומגדלותיה וכל מה שבתוך הר הבית, ובכלל זה חומת הר הבית, באו משיירי לשכה, עכ"ד שם. אמנם כבר הערנו לעיל שבניגוד לרש"י הרי שהתוס' בקידושין (נד ע"ב ד"ה תרי) ביאר את המושג "חוץ לחומת העזרה" כגון חומת העיר, וא"כ לדבריו יש מקום לומר שאבל אה"נ מה שבתוך הר הבית כולל חומת הר הבית באו מקדשי בדק הבית.²²

ג. הנאה מחומות ירושלים והר הבית

1. פוסקים הסוברים שיש מעילה באבני חומות הר הבית

לעיל הבאנו לדברי הקרן-אורה והעצמות-יוסף, שמבארים בדעת הרמב"ם שאף שחומות ירושלים אין בהם מעילה כדין שיירי לשכה, מ"מ יש בהם קדושה, ולכן אסור ליהנות מהן לכתחילה. ומכיוון שאנחנו נוקטים שגם חומת הר הבית באה משיירי לשכה, אם כן בפשטות הוא הדין בחומת הר הבית.

לעומת זאת סובר הגרימ"ט (עיר הקודש והמקדש, ח"ד פרק ה, ח עמ' סד-סה), שהטעם שאין מועלים בשיירי הלשכה הוא **הואיל וניתנו ליהנות בהן**, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת.²³ חומת הר הבית ולשכותיו הלא ניתנו ליהנות בהן שהרי הרבה לשכות היו שם לכמה שימושים והנאות, וע"כ שכל המעילה של בדק הבית היתה רק מעזרות ולפנים ולא בהר הבית ע"ש. ולענ"ד יש מקום רב לחלק בין חומת הר הבית להר הבית עצמו, כי בחומה אפשר להיזהר ואינה דומה לחומת ירושלים שבה אי אפשר להיזהר, וכפי שכתב הגר"מ שטרנבוך במועדים וזמנים הנ"ל, וכעין חילוק הירושלמי שחילק בחומה בין שערי החומה לבין החומה עצמה. הגרימ"ט עצמו (שם אות י עמ' סה) כותב שגם אם נאמר שאין מעילה בחומת הר הבית עכ"פ אסור להשתמש בחומה זו שמוש שלא לצורך מצוה כי השימוש בהר הבית לא היה אלא לצורך מצוה, וע"ש שדן שאולי יש בזה איסור תורה, אבל למסקנא העלה שאיסורו מדרבנן, ע"ש.

ולענ"ד לשיטת הקרן-אורה והעצמות-יוסף איסור ההנאה מדאורייתא, שהרי ביארו בעזרת יסוד זה את דברי הרמב"ם שפסק שהנודר ואומר ירושלים נדרו נדר אף שירושלים נבנתה משיירי לשכה, כי עכ"פ היא קדושה. ודוחק לומר שאם הקדושה מדרבנן ולא מדאורייתא זה נחשב כהתפסה בקרבן, שהנדר יחול מחמתה (ויש לציין שכאמור לעיל הם

22. ועיין לעיל בסעיף 4 מה שהבאנו בהערה בשם האגרו"מ.

23. סברת הגרימ"ט נסמכת על דברי המשנה (מעילה ב, א; וע"ש תוס' ד"ה קדשי קדשים) הנותנת כלל שכל שיש לו היתר לכהונים, כמו בשר חטאת ואשם אחר זריקת דמן שהותרו לכהנים, אין בו מעילה, ועל סמך דברי רש"י (קדושין נד ע"א) שמתנות כהונה שלא בלו אין מועלין בהן הואיל וניתנו ליהנות בהן ולא ניתנה תורה למלאכי השרת - ומסברא ניתן לומר שכלל זה שייך גם לענין שיירי הלשכה.

לא מבארים בשיטתו שהתפיס בקדושת הקרבנות הקרבים בירושלים, אלא בירושלים עצמה).

ועיין עוד בדו-ירחון "וילקט יוסף" (בוניה ד-הונגריה, שנת תר"ס קונטרס יט סי' רו) בתשובת הג"ר שמעון פולאק בעל מח"ס 'שם משמעון', שעמד על כך שהרי לרמב"ם אפילו ההיכל עצמו היה משיירי לשכה, ומ"מ אסור ליהנות ממנו כמו שנתבאר במשנה מדות (פרק ד משנה ה), ופסקה הרמב"ם (בית הבחירה ז, כג) ע"ש, ואף שיש מקום לדון בדבר ולומר שההיכל מלבד שנעשה משיירי לשכה גם קדשוהו ומחמת זה קיים בו איסור הנאה, מ"מ גם בחומת הר הבית הרי יתכן שקדשוהו, ואדרבא בירושלמי פסחים שהבאנו לעיל עולה שאכן החומה קדושה, וגם בספר 'מועדים וזמנים' הנ"ל כתב שוודאי אסור ליהנות מן התורה ממזבח העולה, ההיכל והעזרות, אף שבאו משיירי לשכה.²⁴

2. מעילה באבנים מחוברות

אף שביארנו שיש מעילה באבני חומת הר הבית, היינו דווקא ב"אבנים שנשרו", כלשון הגמרא בקידושין (נד ע"א) או שנתלשו ממנה, אבל באבנים המחוברות הרי לא שייך איסור מעילה, שהרי אין מעילה במחובר (מעילה יח ע"ב; רמב"ם מעילה ה, ה), אלא שכפי שציין במועדים וזמנים (שם), גם כשלא חלים דיני מעילה, ודאי שאסור מן התורה ליהנות מהקדש. יתר על כן, במועדים וזמנים (שם) כתב בשם ספר 'שערי תורה' ח"ב מהג"ר אליהו ברוך קמאי זצ"ל, ראב"ד דמיר, שלשיטת הרמב"ם והראב"ד יש מעילה במחובר לקרקע ורק קרבן אין. ומחמת זה הוא אכן נוקט להלכה שיש איסור לסמוך או להניח דבר באבני הקודש של הכותל המערבי

ועיין בספר 'עיר הקדש והמקדש' (ח"ד פרק ח עמ' נח-נט) בהערת בנו הג"ר ניסן אהרן טוקצ'נסקי, שעמד על כך, שלדעת אביו, דברי הרשב"א²⁵ שאף שאין מעילה מכל מקום יש איסור, הכוונה לאיסור דרבנן. ברם המנחת חינוך (מצוה כז) נוטה לכך שהאיסור מהתורה, וגם הגרצ"פ פרנק בספרו מקדש מלך (עמ' קסז) מביא לדברי הריטב"א קדושין (נד ע"א) הסובר שזה איסור דאורייתא, עכ"ד. ועיין עוד בספר המפתח מה שציין בתחילת ההלכה בהלכות מעילה שם.

3. פוסקים הסוברים שאין מעילה בחומות הר הבית

מהדברים שהובאו לעיל עולה שישנם פוסקים שנוקטים שאין מעילה בחומות הר הבית. כך היא דעת הציץ-אליעזר (הובא לעיל בהערה לפרק ב), שאין מעילה באבני הכותל, אלא

24. גם פשוט לשון רש"י (קדושין נד ע"א ד"ה בכתנות) שכתב שאין מעילה בשגגתן כו' רק שלא יתכוון לחלל, משמע יותר שבעיה דאורייתא לפנינו (ועיין בספר חוקת עולם להג"ר שמואל טוביה שטרן, מהדורת, שנת תשס"ה, סעיף י' עמ' קא-קב).

25. המובאים בב"י יו"ד סוף סי' רכא ד"ה כתב הרשב"א, עמ' תי במהדורת מכון ירושלים.

שלא ביאר טעמו. יתכן שסמך על הספרים שציין שם, שעסקו בנושא, ויתכן שסובר שיש לנקוט כדעת הרמב"ם שאין מעילה בשיירי לשכה, וממילא שאין מעילה בחומות הר הבית שבאו משיירי לשכה. אמנם יתכן שנוקט כדעת האחרונים שהבאנו לעיל (אות א מס' 7) שאף שאין מעילה יש קדושה, שהרי במקום אחר (סימן ה אות ה) לגבי חפירות סמוך לכותל וחשש נתיצה כתוצאה מכך, הביא דברי מי שציין כמה חששות בדבר, ותוך דבריו כתב: "שגם אם נאמר שהכותל הוא מכותלי הר הבית אפילו הכי אסור, שאם אמרו אין מועלין בשיירי לשכה, היינו דוקא בשוגג מפני שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, יאמרו ליהנות לכתחילה לנתוש ולנתוץ?!", הרי שאף שאין איסור מעילה לדעתו, מכל מקום הביא בסתמא את דעת האומרים שיש איסור הנאה לכתחילה, ורק בשוגג הותר.²⁶

גם הגרימ"ט סובר שאין מעילה בחומת הר הבית, ברם – כפי שהבאנו לעיל – הוא לא כורך זאת בדין "אין מעילה בשיירי לשכה", כך נוקטים גם הגר"ש עמאר (לעיל פרק ב מס' 2), והגר"י יוסף (הובא בשו"ת שערי ציון ח"ג סימן ב; ובספרו ילקוט יוסף דיני הכותל המערבי), אלא שהוא בא בעקבות דברי אביו בספרו "חזון עובדיה – ארבע תעניות" עמ' תנג, מצד "ובאו בה פריצים וחללוה", וכבר הערנו במקום אחר (צוין לקמן באות ה בהערה) שקשה להסתמך על כך, ועיין עוד שו"ת יביע אומר ח"ח או"ח סי' טז, ששמע שהדבר מסופק בידו.²⁷ על כל פנים, מכלל מחלוקת פוסקים באיסור תורה לא יצאנו, ופשוט שיש לנקוט לחומרא, וכאמור גם הנוקטים שאין איסור מעילה, יתכן שמודים שיש קדושה. כמו כן, הגרימ"ט נוקט מפורשות, שגם אם אין איסור מעילה, אסור להשתמש שלא לצורך מצוה (כנזכר לעיל אות ג), ויש בזה גם איסור "מורא מקדש", שעובר על המצוות עשה "ומקדשי תיראו" (כדלקמן אות ז), וזה מלבד שמחמת ערכיותו של הכותל המערבי "צריך לזהר ביותר ולנהוג בו כל כבוד שבעולם" (כף החיים או"ח סי' קנא ס"ק עו).

ה. הישענות על אבני הכותל המערבי

האחרונים²⁸ דנו בשאלה האם הכותל המערבי הוא חומת העזרה או חומת הר הבית, וההכרעה המקובלת היום היא שהכותל המערבי הוא חלק מחומת הר הבית ולפיכך בעל

26. וכפי שהבאנו לעיל אות א הערה מס' 1, שכך משמע מלשון רש"י במסכת קדושין.
27. בספר חזון עובדיה יסודו מדברי החיד"א (שיורי ברכה או"ח סימן קנא אות א), בשם הרב מזבח אדמה, שהתיר לקנות מהישמעאלים ענבים שגדלו בהר הבית, וכתב החיד"א ששמע שטעמו משום "ובאו בה פריצים וחללוה", ברם ביביע אומר שם נקט "שגם אם נודה להרב מזבח אדמה" וכו', הרי שנקט לשון מסופקת בדבר.
28. עיין מש"כ בזה הראש"ל צ"ל בשו"ת יביע אומר ח"ה (יו"ד סי' כז), וכן בשו"ת שערי ציון לגר"ש רבינוביץ שליט"א ח"א סי' א אות א (וח"ב סי' טו אות ב), ובילקוט יוסף ב'דיני הכותל המערבי וזכר לחורבן' אות יז (עמ' כז-כח), ובכל המקורות שהביאו שם, ובאנציקלופדיה תלמודית ערך כותל מערבי הערות 9, 10. ועתה נדפס ספר 'ארץ חיים' לרב מרדכי צבי הלוי ציון שליט"א, ושם

קרי מותר בכניסה לרחבת הכותל. לאור זאת יש לדון בהיתר להישען על אבני הכותל המערבי, שהרי כפי שראינו לעיל חומת הר הבית אסורה בהנאה ובתשמיש.²⁹

יש להעיר על גישת הסוברים שיש קדושה ומעילה בהר הבית, מכמה נקודות שעמד עליהן הרב יעקב אריאל ('תכשיטים שהוכנו מאבני הר הבית', מעלין בקודש כא עמ' 21), וכדלהלן:

אם אכן הר הבית אסור במעילה ואסור ליהנות ממנו, א"כ אסור גם לשבת בו, והרי אין הלכה כן, כי אמנם אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, אבל בשאר הר הבית לא מצאנו איסור ישיבה. והיתר הישיבה משתמע אף מדברי המשנה (מידות א, א) ורש"י (ברכות לג ע"ב ד"ה סטיו). ואף שניתן לצמצם מקורות אלו ולומר שלב בית דין התנה על מקומות ומצבים מסוימים שיהיה מותר לשבת בהם, אין זה מרווח. אמנם עדיין י"ל שאה"נ, אין איסור עצמי של ישיבה בהר הבית כפי שיש בעזרה,³⁰ אבל עדיין יש בעיית מעילה וכן אפשר גם לומר, שהיושבים ישבו על רק על כסאות או אצטבאות המיועדות לכך.

וניתן גם לומר ולבאר עוד על פי מש"כ רש"י קידושין (נד ע"א ד"ה בכתנות) בנוגע לכתנות, שאין מעילה בשגגתן, שלכך הוקדשו מתחילה ליהנות בהן שוגגין כו', משום "שלא ניתנה תורה למלאכי השרת שיהיו הכהנים זריזין כמלאכים להפשיטן בגמר עבודה ולא

באות קפה (עמ' קלח) הביא את תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א בנושא (משו"ת ידון משה ח"כ עמ' פה) וזו לשונו: "החזו"א אמר לי שפאת השולחן כבר בירר שהכותל המערבי זה לא כותל של בית המקדש, אלא זה כותל של הר הבית", ע"כ.

29. גם על הצד שאכן יש מעילה באבני הכותל, יש לדון שמא עתה אין זה כך כי אולי פקעה הקדושה מחמת ש'באו בה פריצים וחללוה'. והנה כבר הערנו בעצם נושא זה במאמר הקודם (מעלין בקודש גליון מא, עמ' 62), קחנו משם. מכל מקום, בגמ' במסכת ע"ז (נב ע"א) נתבאר שגם אם נאמר לגדר "ובאו בה פריצים" ואז יצאו האבנים או הכלים לחולין, מ"מ עדיין צריך לגונזם כי לאו אורח ארעא שדבר שנשתמש בו קודש ישתמש בו הדיוט. לאור זאת, ולאור מה שנתבאר שם, נראה שגם ביחס לכותל המערבי גם אם נקוט שיצאו לחולין כי "באו בה פריצים" וכו' (מה שכבר הערנו שלענ"ד אין לומר כן), מ"מ עדיין קיים הגדר של לאו אורח ארעא.

30. ועיין לגר"א שפירא זצ"ל (במנחת אברהם ח"ג סי' כב), שביאר שגם הדין שאין ישיבה בעזרה הוא לא בגלל קדושת המקום אלא כי זה לפני ה', ע"ש.

יתירה מכך, נראה שכשם שהליכה בהר הבית היא ודאי חלק מקיום מצוות ראייה, כי אי אפשר בלעדיה, כך גם הישיבה בהר הכרחית, כי אין זה מציאותי שהמון רב מישראל יעלה להר מבלי אפשרות ישיבה, ממילא י"ל שלכך הוא מיועד ולכן לא שייך מעילה בישיבה. משא"כ החומה לא נועדה לישיבה, אלא שלא ניתנה תורה למלאכי השרת שיזהרו בכך, לכך נצרכים אנחנו ללב בית-דין מתנה, וממילא י"ל שזה דווקא בחומת ירושלים אבל חומת הר הבית לא נראה שישב אדם עליה או אפילו בצילה. ועיין מועדים וזמנים (שם) שכתב שאף שרש"י (קידושין נד ע"א) כתב שא"א להיזהר מליהנות בכותלי החומות, מכל מקום זה דווקא בירושלים שמשמשת למגורים, אבל מחומת הר הבית לחוד ודאי אפשר להזהר שלא ליהנות.

ישהום עליהם אחר העבודה כהרף עין³¹. ולפי זה יש לומר שהבאים להר הבית הרי באים לצורך מצווה להקרבת הקרבנות לקיום מצוות ראייה וכד', ואם כן ישיבתם בהר הבית אינה הנאה בעלמא מהר הבית אלא חלק מעשיית מצוותם.

כך ניתן לומר גם לגבי הישענות על הכותל המערבי בעת נפילת אפיים.

המציאות לפנינו היא שאנשים בתפילתם נשענים על הכותל המערבי, ובודאי לא נאמר שכו"ע עוברים על איסור מעילה. הנה יעוין בזה בילקוט יוסף (שם אות כח, עמ' מח-מט) שהביא לספר מועדים וזמנים (ח"ה סי' שנ) שאכן אסר להישען על אבני הכותל, אולם בספר עיר הקודש והמקדש (ח"ד עמ' סז) התיר הישענות לצורך מצווה. ובשו"ת משנה הלכות (יו"ד סי' רפב) גבי נפילת אפיים, עמד על כך שגם בעזרה ואפילו בביהמ"ק היו נופלים על פניהם, הרי שאין בזה חשש, אף שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד, וכתב שהישענות זו יש לה גדר של סתם נגיעה, ולא גדר תשמיש, כל עוד המטרה אינה לשם מנוחה, ולפיכך אין בפעולה זו משום מעילה.³²

ו. קדושת הר הבית בכותל המערבי

1. עובי החומה כלפנים

עד כה דנו בקדושת הכותל המערבי מדין הקדש, כעת נדון בקדושתו העצמית מדין קדושת הר הבית, שהרי עובי החומה כלפנים (כמובא בפסחים פה ע"ב וברמב"ם בית הבחירה ו, ט). אמנם יעוין בשו"ת 'שערי ציון' להגר"ש רבינוביץ (ח"א סי' ג), שם הובאה תשובת הגר"ש עמאר בנושא, וציין לראב"ד שהשיג על הרמב"ם שרק בחלקי חומה השווים לקרקע העזרה נאמר כלל זה, והביא שהכסף-משנה שם אכן נקט שגם הרמב"ם מודה לזה, וסמך על דבריו בהלכה זו שם, וכתב שבתשובה העלה שהעיקר ככסף-משנה, ולכן הכותל המערבי שגבוה הרבה מעל פני הקרקע אינו בדין עובי החומה כלפנים. אמנם יעוין שם בתשובתו הבאה, שהביא לדברי הגר"א הרצוג זצ"ל (שו"ת היכל יצחק או"ח סי' יח) שנקט שעובי החומה כלפנים הוא אפילו בחומת ירושלים וכל שכן בחומת העזרה והר הבית, ושם הביא גם לאגרות משה (יו"ד ח"ד סי' סג אות ד) שסובר בדעת הרמב"ם שעובי החומה כלפנים גם בחומה הגבוהה מעל פני הקרקע, שהרי בכמה מקומות הזכיר הרמב"ם לדין זה של עובי החומה כלפנים ולא הזכיר כלל בשום מקום לתנאי זה של שווים לקרקע העזרה. ואכן גם

31. ונכתב בגליוני הש"ס (שם) שאין הכוונה כאן כמאן דאמר שאי אפשר לצמצם, אלא אף שאפשר לצמצם מ"מ לא העמיסו עליהם עול זה, אבל בא"א לצמצם כלל אז גם הלבשה שאחר עבודה הווה ליה מצווה כשעת עבודה, ע"כ.

32. ועיין בספר 'הר הקודש' על 'פאת השלחן' הלכות ארץ ישראל פרק ג סימן יב אות פז, שאחר שהביא לדברי האחרונים בנושא, הסיק שנכון להזהר שלא להשתמש בכותלי הר הבית אא"כ זה לצורך מצווה ותפילה, כגון נפילת אפיים וכדו'.

ב'מרכבת המשנה' כתב לבאר שהרמב"ם לא מבאר לסוגיא כרש"י וע"פ ביאורו של הרמב"ם אין נצרכים לגדר זה של שווים לקרקע עזרה. נמצא שנחלקו רבותינו הפוסקים בדעת הרמב"ם בזה, וא"כ לכאורה יש לחשוש לדין זה של מן החומה ולפנים כלפנים.

אמנם כנגד כל הנ"ל יעוין בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י סי' א) מש"כ בשם הגרי"ל דיסקין (הובאו דבריו גם בספר 'הר הקודש' עמ' רסה), ועמד על כך שהר הבית הוא ת"ק על ת"ק אמה (מדות ב, א), וא"כ יש לדון שהרי שטח הר הבית המקודש לא מגיע עד החומה ויש ריווח בין הת"ק אמה לבין החומה, וא"כ לא שייך לבא מצד מן החומה ולפנים אחר שאפילו מאחורי החומה יש שטח שאינו קדוש בקדושת הר הבית, לשיטה זו. אמנם הציץ אליעזר הטיל ספק בשאלה מציאותית זו. ועיין גם בדבריו שם בס' ז (אות ב ואילך) ובסידור תפילה למשה (גלבשטיין; חלק סוד מעון אות פב) ובאנצ"ת (ערך כתל מערבי הע' 20), וע"ע בשו"ת 'שערי ציון' (ח"ג סי' ב וסי' כח), שדן בשטח הגדול שלפנינו כיום, והביא מקורות רבים לכך שיש לנהוג בו קדושה גמורה.

2. קדושת אבני הכותל מדין עפר הר הבית

במסכת זבחים (כד ע"א) נתבאר שדוד קידש את קרקע העזרה עד התהום, וכ"כ במנ"ח (מצוה צה) ובחזון איש (זבחים סי' ה אות ב). ברם, לשון הרמב"ם (בית הבחירה א, י) אינה ברורה בנושא, ומדברי הכסף-משנה (ביאת מקדש ה, יט) עולה שג"כ נוקט כך ברמב"ם, כי הוא מבאר את הטעם שהרמב"ם השמיט את דין הגמ' שנסתפקה האם כוהן שעמד בעת עבודתו על מקום שניטלה ממנו אבן מאבני רצפת העזרה - האם דרך שירות בכך או לא - משום שאליבא דסתמא דגמרא הרי זה דרך שירות. ואם נאמר שדוד לא קידש עד התהום, הרי אף אם דרך שירות בכך מ"מ יש לפסול העבודה כי לא עומד על הרצפה המקודשת! אמנם הרדב"ז בהלכות בית הבחירה (שם) הציע באפשרות ראשונה שהרמב"ם סובר שרק את הרצפה העליונה קידש דוד, אלא שלמסקנא נקט כפירושו השני שהביא שם שאין לומר כן, מחמת שכך הסיקה הגמ' בזבחים ולא מצאנו מי שחולק, ברם המהר"י קורקוס אכן מבאר כך למסקנא ברמב"ם כי לדעתו ר' יוחנן שאומר שמחילות הפתוחות לחול לא נתקדשו אף שהם נמצאים בקרקע העזרה י"ל שהוא חולק על הסוגיא בזבחים ופסק הרמב"ם כמותו, אמנם ביחס לשאר הר הבית מסיקים האבני נזר (יו"ד סי' תנ) והמנ"ח (מצוה שסב) שלא נתקדשה רק הקרקע העליונה.

ברם כנגד זה בספר משכנות לאביר יעקב (ח"ב תמיד פרק א סי' ב), דעתו שגם הר הבית נתקדש עד התהום. ועיין שם בדברי האדר"ת שהאריך בנושא, אבל לא נראה שהכריע בדבר.

אמנם כל זה כאשר האבנים או העפר עומדים במקומם. אולם לאחר שנתלשה אבן, או נלקח העפר, והוסרו ממקומם פקעה מהם קדושת הר הבית, שהרי בחידושי הגר"ח כתב לבאר בדעת הרמב"ם שאין קדושת מקדש אלא רק במחובר לארץ, כי קדושת המקדש היא

קדושת מקום ואינה חלה על אבן מיטלטלת, וקדושת דוד עד התהום מועילה כאשר האבן במקומה, אף כשאינה מחוברת, רק כדי שיחול בה דין רצפה כדי שלא תהיה חציצה. מדבריו הסיק הרב יעקב שפירא (במאמרו, 'בענין מצוות לא ליהנות ניתנו', נדפס בבית הלל – ספר הזכרון להגר"ע יוסף זצ"ל), שקדושת עפר העזרה היא דווקא כשהוא במקומו ולא לאחר שנטלטל משם. אלא שהוסיף, שאמנם פקעה ממנה קדושתה לענין עבודה, אלא שלא פקעה ממנה **שם אבן של רצפת העזרה**, וכמבואר בלשונו של הרמב"ם (בית הבחירה שם): "ואם נעקרה אבן אף על פי שהיא עומדת במקומה הואיל ונתקלקלה פסולה ואסור לכהן העובד לעמוד עליה בשעת העבודה **עד שתקבע בארץ**" – הרי שאף לאחר שנעקרה ממקומה שמה נשאר עליה, וראוי לקובעה חזרה למקומה. עכ"ד שם.³³

ז. דין 'מורא מקדש' באבני הכותל המערבי

הגרימ"ט זצ"ל (שם) אף שכאמור דעתו שאין בחומת הר הבית והכותל המערבי משום איסור מעילה, וגם איסור הנאה לדעתו הוא מדרבנן ולא מדאורייתא, מ"מ כתב שם (אות יא עמ' סז) שעל כל פנים יש בשימוש בחומת הר הבית שלא לשם מצוה איסור מצד אחר – איסור של "מורא מקדש" שעובר על המצות עשה של 'ומקדשי תיראו', שבכלל מ"ע זו הדין שאין נכנסין להר הבית במקלו ובתרמילו וכו', ולא לנהוג שם קלות ראש, ושלא יעשנו קפנדריא, נמצא שכשנכנס להר הבית שלא לצורך מצוה אלא לשם טיול בעלמא, או שנוהג בו שום קלות ראש, עובר על המצות עשה 'ומקדשי תיראו', ומתוך כך הסיק שהנשען על החומה שלא לצורך מצוה הרי הוא כמשתמש בהר הבית לשם טיול וכדו' שעובר על עשה זו, עכת"ד שם. וכן הביאו באנציקלופדיה תלמודית ערך 'כתל מערבי' (אות א הערה 69), בשם ספר הר הקדש (עמ' רסט, רעב, רעג).

ועיין בספר 'גנזי הקדש' להרב יחזקאל פיינהנדלר שהביא (פרק ז עמ' רפב-רפג) לתשובת הגר"י זילברשטיין במעשה שנתצו אבן קטנה מאבני הכותל לצורך סגולה, וכתב שם שעברו בזה על כמה איסורים ובין היתר עברו על כך שיש בזה משום זלזול ובזיון באבני הכותל, וציין מחבר הספר שם לספר 'טובך יביעו' ח"א עמ' קכח, שם מובא שהגרי"ש אלישיב זצ"ל הורה שיש להשיב האבן ולהדביקה חזרה לאבני הכותל, ע"ש. אלא שאף

33. אמנם לענ"ד דבר זה נכון דווקא כשבידינו להחזירה למקומה, אבל בעפר שאין יודעים בדיוק מהיכן נלקח הרי א"א להחזירו, שמא יחזירוהו למקום שקדושתו שונה מקדושת המקום שנלקח ממנו (גם לצערנו המציאות בשטח שאין כרגע בידינו להחזיר העפר למקומו), א"כ בזה מסתבר שגם שמו כעפר או רצפת העזרה נעקר ממקומו. נמצא שבמציאות שלפנינו, ששועלים ישמעאלים הילכו בו ומוציאים עפר מהר הבית, הרי אין בידינו לדעת מהיכן נלקח, וגם על הצד שהוא עפר הר הבית אינו קדוש, שהרי נראה פשוט שאחר שעשו הנכרים מה שעשו בהר הבית אין לפנינו את הרצפה והעפר שדוד קידש ושאר העפר עד התהום לא קידש, ואף על הצד שהוא ממקום המקדש והעזרה הרי אחר שנעקר ממקומו בטל ממנו דין קדושת עזרה וגם שם אבן או עפר רצפת העזרה נפקע ממנו.

שהשתמש בביטויים של זלזול ובזיון, ביטויים המתאימים לנושא של 'מורא מקדש', אבל יתכן שכל דבריו הם מכוח גדרו בית הכנסת, שהרי כשכתב שיש בזה זלזול לכותל ציין שאפילו אם היתה נופלת מאליה אבן קטנה מאבני הכותל הייתה חייבת גניזה כמבואר בהלכות בית הכנסת (או"ח סי' קנד סעיף ג) וצ"ב. ויעוין עוד במה שדן בכעין זה הגרי"ב ז'ולטי זצ"ל בספרו משנת יעבץ (או"ח, הלכות המועדים סי' מז אות ה).

קדושת בית הכנסת ברחבת הכותל

כל דברינו אלו נאמרו ביחס לכותל המערבי מצד גדרו העצמי, גם במקומות שאין מתפללים שם, אמנם במקומות שמתפללים ברחבה שלפני הכותל, הרי שאז יש לו גם גדר בית הכנסת על כל ההשלכות ההלכתיות הנובעות מכך, וכבר עמדו בזה רבותינו האחרונים שהוזכרו במהלך דברינו, וע"ע אנציקלופדיה תלמודית ערך 'כתל מערבי' אות ב והערה 122.

ה. שיפוץ אבני הכותל

האחרונים שהוזכרו במהלך דברינו, דנו האם מותר לקדוח באבני הכותל המערבי כדי לחזקו, וחלקם נטו להקל בנקודות שהעלינו, ולצרף זאת כאפשרות להתיר השיפוצים הנ"ל. ולענ"ד אין צריך לזה, כי בהחלט היה ראוי להחמיר בכל הנקודות האלו וכפי שנתבאר, ואעפ"כ יש להתיר השיפוצים, שהרי בפשטות איסור נתיצה נלמד מ"לא תעשון כן לה' אלוקיכם", ושם המטרה היא לשם חורבן. אבל כאשר המטרה היא לצורך שיפוצים ולטובת המקדש פשוט שמותר, שהרי מצינו ששיפצו אפילו את בית קודש הקודשים (רמב"ם בה"ב ה, כג וע"ש בכס"מ) ופשוט ששיפוצים כרוכים לעתים גם בפעילות של נתיצה. ומפורשות פסק הרמב"ם (יסודי התורה ו, ז; בית הבחירה א, יז) שהאיסור הוא רק "דרך השחתה", וכתב הכס"מ (בה"ב שם) שאם נותץ כדי לתקן ודאי שרי,³⁴ וגם לשיטת רבי יוסף אכסנדרני (המובא בב"י יו"ד סוף סי' רעו) שהתיר רק כאשר אין דרך אחרת, הרי שכאשר אין דרך אחרת מותר ללא פקפוק, ואין צורך לצרף לזה היתרים אחרים.

אמנם אכן יש להקפיד שהדברים יעשו בהדרגת מורה הוראה שיעמוד על כך להשיג מה אכן אפשר להתיר, וגם ידאג לגניזת האבנים והעפר במקרה שא"א להחזירם למקומם (וע"ע שו"ת משנה הלכות חי"ז סי' קצז). ועיין בגוף דין שיפוץ בית הכנסת, מה שכתב בשו"ת 'עטרת פז' להג"ר פנחס זביחי (ח"א כרך ב יו"ד סי' יד עמ' שצב-תמא), ועיין שם אות ג עמ' תד-תז ואות ה עמ' תיד-תיט גבי נתיצה לצורך בנין, ואות ז עמ' תכה-תלז מה שהאריך בשיטת ר"י אכסנדרני, ע"ש.

34. ורק ביחס למאבד שמות הקודש וקורע המעיל, מצינו דיונים בזה, עיין הלכות כלי המקדש ט, ג, רדב"ז ומל"מ שם, אבל לא בהקשר שלפנינו.

ט. סיכום

- א. במשנה (שקלים ד, ב) נתבאר שחומות ירושלים באו משיירי הלשכה. דברי המשנה הובאו בסתמא במסכת קידושין (נד ע"א) וכן פסק הרמב"ם (שקלים ד, ח).
- ב. ביחס להר הבית סתמו חז"ל והראשונים ולא פירשו מאין באה חומתו. ברם בפשטות נראה שאם חומת ירושלים באה משיירי לשכה, קל-וחומר חומת הר הבית שקדושתו חמורה יותר, וכן נראה שנקטו בפשטות רוב האחרונים. דבר זה משליך על הכותל המערבי, שהוא כידוע חלק מחומת הר הבית.
- ג. הרמב"ם (מעילה ו, יג) פסק שאין מועלין בשיירי לשכה, אך מראשונים רבים (המיוחס לרש"י, תוס', תוס' רי"ד, ריטב"א, שטמ"ק בשם 'שיטה' ובשם הרא"ם) נראה שפירשו שת"ק במשנה נדרים (י, ב) סבר שחומת ירושלים התקדשה משום שבאה משיירי הלשכה ומשום כך המפרש בנדרו "כירושלים" נדרו נדר, ומשמע מדבריהם שכן ההלכה.
- ד. הגר"א שפירא והגר"מ פינשטיין מדייקים מהרמב"ם (בית הבחירה א, טו), שגם אבני חומת הר הבית שנפגמו אין להן פדיון, אף שמקורן בשיירי הלשכה שלדעת הרמב"ם אין בהם מעילה, שכן לאחר שנקבעו לשימוש הר הבית ולא לשימוש חולין הוברר שלא עליהם חל תנאי בית דין להתיר שימוש בהם, כבחומת העיר. כך נוקטים להלכה הגר"י נסים, ובעל חשב האפוד, וכך גם דעת האבני נזר, ולדעתו ספק תורה לפנינו, וכך עולה מפשטות הירושלמי (פסחים פ"ז הי"ב).
- ה. לדעת הגר"מ שטרנבוך ברגע שקדשו את בית המקדש ממילא נתקדש גם כל הר הבית כולל החומה שסביבו (למעט חלל השערים, כמבואר בירושלמי פסחים).
- ו. גם הסוברים בדעת הרמב"ם שאין מועלין בחומת הר הבית (ציץ אליעזר, שמע שלמה וילקוט יוסף), מכל מקום כבר כתבו האחרונים (קרן אורה ועצמות יוסף) שעל כל פנים איסור שימוש חולין קיים בהם (וק"ו איסור נתיצה [חתם סופר]), ולדעת 'מועדים וזמנים' איסור השימוש הוא דאורייתא.
- ז. הגר"מ טוקצ'נסקי כותב שגם אם נאמר שאין מעילה בחומת הר הבית, מכל מקום המשתמש בה שימוש חולין עובר על איסור מורא מקדש.
- ח. לדעת הגר"מ פיינשטיין והגרי"ה הרצוג, מכיוון ש'עובי החומה כלפנים', חומת הר הבית יש בה קדושה עצמית כקדושת הר הבית (גם כשהיא גבוהה מקרקע הר הבית).
- ט. אע"פ שהציץ אליעזר הסתפק שמא הר הבית הורחב לצד מערב מעבר לת"ק אמה הקדושים, ואם כן הכותל המערבי מחוץ לקדושת הר הבית, הסכמת רוב רובם של האחרונים היא שהכותל המערבי בכלל הר הבית המקורי.

י. אע"פ שאין מעילה במחובר, אבל איסור הנאה קיים, ויש שנקטו שקיים גם איסור מעילה רק שאין חיוב קרבן, ולדעת ה'מנחת חינוך' והרצ"פ פרנק האיסור הוא איסור תורה.

יא. במאמר 'קדושת אבנים מתקופת בית שני שנמצאו ליד הר הבית' (מעלין בקודש גליון מא - אדר תשפ"א) ביארנו שהכלל "ובאו בה פריצים וחללוה", המפקיע את הקדושה, גדרו המדויק שנוי במחלוקת הראשונים והפוסקים, וממילא מתברר שקשה להסתמך על כך כי יש לחוש לאיסור תורה לדעת כמה מגדולי הפוסקים.

יב. אף שפשט המנהג להשען על אבני הכותל, אין להסיק מכך כנגד ההבנה שאכן קיימת קדושה באבני הכותל המערבי.

מסקנה

לאור כל הנ"ל, נראה שיש להכריע לחומרא כדין ספק ספיקא לחומרא,³⁵ ולנהוג באבני הכותל המערבי דין הקדש. זאת בפרט שכתבו האחרונים שדין מורא מקדש מחייב להחמיר בספקותיו (ע"פ מש"כ הגרי"ב ז'ולטי זצ"ל בספרו משנת יעבץ או"ח, הלכות המועדים סי' מז אות ה). לפיכך אבנים שנפלו ממנו (או נעקרו בכוונה ח"ו) טעונות גניזה. וכך צריך להיות היחס כלפי הכותל המערבי, שקדושתו העצמית מעוגנת בהלכה, וזה מלבד עצם ערכיותו שמכוחה יש לנהוג בו כבוד (כף החיים או"ח קנא אות עו).

ובימינו, שרחבת הכותל המערבי משמשת כמקום תפילה לרבים, יש כאן תוספת קדושה על קדושתו, גם מקדושת בית הכנסת.

35. רמב"ם בכורים יא, ל; פרי מגדים יו"ד קי כללי ספק ספיקא, כה; ועוד, וק"ו בנידון שלפנינו שיש בו כמה ספיקות לחומרא, כפי שנתבאר לעיל, ופשטות הירושלמי מסייעת להבנה זו.